

TÁRSADALMI KONFLIKTUSOK A KÖZTÉREN – A BUDAPESTI SZABADSÁG TÉR PÉLDÁJA¹

BOROS LAJOS

SOCIAL CONFLICTS IN PUBLIC SPACE – THE CASE OF LIBERTY SQUARE, BUDAPEST

Public space are crucial areas of public life: not only because they are spaces of traffic, leisure or several elements of social life, but because they are often spaces of commemoration, too. Public spaces can be sources and outcomes of shared memories, identities within society. Thus, social and cultural groups often compete each other not only for the use and control of resources, but for have more visible, more powerful symbols within space as well. This paper analyses how conflicting meanings, identities and ideologies appear in a contested public space: Liberty square in Budapest. The aim is to present the conflicts in relation to the symbolic meanings of the monuments and other object, places at the square. The research is based on the content analysis of media articles and participant observation conducted on the square from 2016 to 2017. The results of the research show that Liberty square is a highly contested space historically – and it is still a contested place nowadays.

Recently, the most significant conflicts emerged regarding the Memorial to the victims of the German occupation – which was erected in 2014. But other conflicts can also be identified – for example in relation to Soviet Heroic Memorial. Because of their vicinity, certain memorials and monuments influence the meanings of other objects with symbolic meanings – which creates a complex interrelation and discourse between monuments and other places. Other, previously important places lost most of their symbolic meanings due to political changes. Liberty square is and will be a contested public space; several conflicting ideologies, values, interests try to control and shape the symbolic spaces within the square.

BEVEZETÉS

Napjainkban egyre nagyobb érdeklődés övezi a köztereket, illetve a hozzájuk kapcsolódó térbeli-társadalmi folyamatokat. Ennek nem csak az az oka, hogy számos fejlesztés célozta a közterek fejlesztését, megújítását, hanem az is, hogy a társadalom mindennapi életének kulcsfontosságú helyszíneiről van szó. Ehhez kapcsolódóan több tanulmány foglalkozott a térhasználat és térbeli kirekesztés (BOROS 2007, UDVARHELYI 2014, JÁMBOR–VEDRÉDI 2016), a köz- és magántér közötti határok (HEGEDŰS 2009) a szimbolikus jelentések, a közterek elnevezései, átnevezései (ERŐSS 2016, 2017) és (át)értelmezései (ERŐSS–MICHALKÓ–GALAMBOS 2016), a közterek felújításának és a sokszor ehhez

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

kapcsolódó funkcióváltásának (*VEDRÉDI 2014/a, 2014/b*) vagy a köztér és a közélet kapcsolatának (*TÓTH-NAGY 2016*) kérdéseivel.

A tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan jelennek meg a társadalmi konfliktusok egy konkrét tér, a budapesti Szabadság tér esetében. Ahogy azt a tanulmányban is bemutatom, a mintaterületként választott tér kiváló példát jelent a versengő ideológiák és értelmezések köztéri megjelenésére és konfliktusára. A témaválasztást az indokolja, hogy Magyarországon több olyan fordulat is történt az elmúlt évtizedekben, amelyekhez kapcsolódóan közterek, köztéri emlékművek átértelmezése, átalakítása is végbement. Ezek közül a legjelentősebb az 1989-90-es rendszerváltás volt, de a kormányváltások is több esetben fordulatot jelentettek, különösen a 2010-es, amelyet követően a közterekkel kapcsolatos fejlesztések, átnevezések, vagy szabályozások gyakran kerültek a társadalmi és szakmai viták középpontjába. E tanulmánynak természetesen nem célja, hogy a politikai vitákban állást foglaljon, csupán a bemutatni, illetve az elméletek alapján értelmezni kívánom őket.

1. ELMÉLETI HÁTTÉR

A terek és helyek szimbolikus jelentésének vizsgálata elsősorban a kulturális fordulat (*NAGY – BOROS 2010*) hatására jelent meg a földrajzi kutatásokban – különösen jelentős hatást gyakorolva a kulturális földrajz, a politikai földrajzi vagy az etnikai földrajzi kutatásokra. Ennek hátterében a tér társadalmi termelésének elmélete (*LEFEBVRE 1991, BERKI 2015*) áll, aminek értelmében a tér nem objektív, csupán geometriai jellemzőkkel leírható, hanem kulcsfontossága van a hozzájuk kapcsolódó jelentéseknek, értelmezéseknek. A közterek mint a közszféra, a közösségi lét színterei (*HABERMAS 1999*), ahol a társadalom különböző csoportjai megjelenhetnek, reprezentálhatják értékeiket, szokásaikat (*MITCHELL 2003*), különösen fontos szerepet töltenek be ebből a szempontból.

Ahogy azt a bevezetőben említettem, a közterek kölcsönhatásban vannak az identitással, annak révén, hogy a közös emlékezet (*commemoration*) hordozói és formálói. Mindennek szoros kapcsolata van az ideológiákkal, amelyek kiemelik a tér bizonyos pontjait, és társadalmilag meghatározott jelentéstöbbséggel ruházzák fel azokat (*KEMÉNYFI 2010*). Azáltal, hogy eseményeket, személyeket vagy értékeket emelnek ki a történelemből, fontossá és viszonyítási ponttá teszik azokat (*ROSE-REDWOOD –ALDERMAN – AZARYAHU 2008*) – ezáltal létrehozzák a saját tereiket, ami *LEFEBVRE* (1991) szerint kulcsfontosságú a hatalom megtartása szempontjából. A közös emlékezet, és a múltat bemutató narratívák fejet hajtának a múltban hozott áldozatok, a történelmi hősök előtt, és kiemelik a történelem tanulságait a múzeumok, emlékművek, köztéri elnevezések, ünnepnapok révén (*AZARYAHU – FOOTE 2008, BALIQI 2017, BALIZS 2018, ILYÉS 2010*). Emellett történelmi traumákat követően

segítik a közösségeket abban, hogy visszatérjenek a mindennapi életükhöz, feldolgozzák a történeteket (*STEVENS – SUMARTOJO 2015*).

Természetesen a közös emlékezet a helyek mellett kapcsolódik az eseményekhez (pl. nemzeti ünnepek, megemlékezések) vagy szokásokhoz (rituálék) a hatalmat, az emlékezetet vagy az identitás reprezentáló is szövegek, jelképek (pl. himnuszok, indulók, címerek), vagy akár prospektusok, útikönyvek is (*ILYÉS 2010*). Ezek vizsgálatában különösen jelentős eredményeket ért el a kulturális antropológia, valamint a kulturális földrajz, különösen „hatalom tájképei” kapcsán (*COSGROVE 1984, MINCA 2013*). A közös emlékezet egyik, de nem egyetlen fontos formálója az állam, annak intézményei, vezetői, akik felhatalmazásuk alapján megalkotják és formálják a „hivatalos” narratívát, azaz a közös történelem kívánatosnak tekintett olvasatát. Ugyanakkor jelentős szerepe lehet más szereplőknek, pl. a kisebbségek, elnyomottak szervezeteinek, civil csoportosulásoknak, akik egy alternatív olvasatát adhatják az eseményeknek, szimbólumoknak. Nem egy esetben mindezt úgy teszik, hogy egyben depolitizálják, és ideológiáktól mentessé teszik az emlékhelyet (*KRZYŻANOWSKA 2016*). De az is lehetséges, hogy az ellennarratívák megzavarják a nemzet homogénnek szánt identitását (*ILYÉS 2010*).

A fentiekből adódóan a közös emlékezet létrehozása és formálása mélyen a politikába ágyazott, és része a hatalmi viszonyok fenntartásának és újratermelésének (*CUTCHER et al. 2016*). Különösen gyakran elemzik ennek kapcsán a köztéri névadásokat – elemezve például a rendszerváltások, hatalmi viszonyok váltásának hatását az utcák, terek elnevezéseire (*ALDERMAN 2000, AZARYAHU 1992, 1996, ERŐSS 2017, PALONEN 2008*)

A közös emlékezet helyei hatnak a társadalmi kohézióra, létrehoznak és formálnak közösségeket, és emellett reprezentálnak is csoportokat; így kérdés, hogy milyen csoportok, és milyen hozzájuk kapcsolódó történéseket és értékeket jelenítenek meg az emlékművek, emlékhelyek köztéri elnevezések (*AZARYAHU 1992*). A megörökített események és személyek, valamint az, hogy milyen értelmezést, nézőpontot használnak a megörökítés során, nem csak a múlt (át)értelmezését szolgálja, hanem a politikailag kívánatosnak tartott jövő megalapozását, legitimálását (*PAPADAKIS 2003*). Azok a narratívák, amelyek az egyes eseményeket összekötik, jelentést adnak a történelemnek, ezzel segítik, hogy a közösséget (ami a legtöbb esetben egy nemzet, de lehet bármilyen csoport, pl. egy politikai ideológia követői vagy valamilyen szubkultúra képviselői) időben stabilnak, koherensnek, folyamatosan létezőnek lássák a tagjai (*WHITE 1978, ILYÉS 2010*). Ennek során a nemzet egy olyan morális viszonyítási pont, amihez képest az eseményeket megítélik, besorolják; így létrejönnek az „igazságos” történések, amelyek a nemzet önbeteljesítéséhez, sikereihez kapcsolódnak, valamint az „igazságtalanság” történetei, amelyek a nemzet kudarcaihoz köthetők (*PAPADAKIS 2003*).

HARRISON (1995) a konfliktusoknak négy típusát különbözteti meg, amelyeket ő a BOURDIEU-féle szimbolikus tőke (1989) fogalmához kapcsolódóan értelmez:

Az értékelési verseny során az egyes csoportok az identitásukat hordozó szimbólumokat mérik egymáshoz, és rangsorolják őket – a cél, hogy a csoport felsőbbrendűségét, kiválóbb voltát igazolják. Ennek során vagy az ellenfél szimbólumait igyekeznek leértékelni, vagy pedig a sajátjukat felértékelni, például látványos ünnepekkel, a hozzá kapcsolódó pozitív képzetek, emlékek hangsúlyozásával. erre jelentenek példát a kisebbségi csoportok rituáléi, fesztiváljai, amelyek során igyekeznek hangsúlyozni a saját kultúrájuk, értékeik vagy életmódjuk értékesebb voltát a többségi társadalommal szemben.

A tulajdonlási verseny során a közös szimbólumok ellenőrzése vagy birtoklása körül zajlik a konfliktus. Erre jelentenek példát az új-guineai törzsek vetélkedései a nagyra értékelt ősök kapcsán, aminek többek közt az is a része, hogy ki viselheti az ősök nevét. De ide tartoznak azok a viták is, amelyek tárgya, hogy egy-egy nevezetes történelmi személyiség (pl. a Hunyadiak) melyik nemzethez tartozik. A közös emlékezet helyeinek „használata” körüli konfliktusok gyakran az adott hely szimbolikus tulajdonlása körül zajlanak. Erre jelentett példát az a vita, aminek középpontjában az állt, hogy a karmelita szerzetesek tarthatnak-e istentiszteleteket az Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor területén (WOLLASTON 1994). Bizonyos szempontból ugyancsak ide tartoznak a Jeruzsálemmel kapcsolatos konfliktusok is. Ahogy az előző típusnál, maguk a szimbólumok ennél a versengésnél sem változnak meg: Míg az értékelési verseny során egyfajta értékelési skálán igyekeznek őket elhelyezni, a tulajdonlási versenyben az egyes csoportok közötti elosztás kérdése áll a középpontban.

Az újtási verseny során a szimbólumokat megváltoztatják, megújítják, annak érdekében, hogy a közösség kiválóságát vagy éppen különbözőségét más csoportoktól bemutassák. Ennek során kibővíthetik, kiterjeszthetik, komplexebbé tehetik az adott szimbólumot – ami lehet egy hely, egy esemény, egy szokás vagy egy tárgy. De új szimbólumok, új hagyományos létrehozása is eszköze lehet az újtási versenynek. Gyakori példái az ilyen típusú vetélkedéseknek a templomok, kegyhelyek létrehozása, bővítése, illetve díszítése. Széles körben ismert példát jelentenek erre az Erdélyben épülő ortodox templomok (CSÁKY 2004). Az újonnan önállóvá váló nemzetek a saját zászlójuk, himnuszuk, ünnepnapjaik, védőszentjeik, nemzeti nagyjaik meghatározásakor szintén az innovációs verseny részesei, hiszen a saját szimbólumok megalkotása fontos lépése az elnyomó múlttal való szakításnak.

A kiterjesztéses verseny fő eleme, hogy a közösség megpróbálja saját szimbólumaira cserélni a másik csoport identitásának hordozóit. Erre jelentenek példát a reformátussá átalakított egykori katolikus templomok, vagy a pécsi dzsámi, ami eredetileg keresztény templom volt, majd az 1560-as

években Gázi Kászim pasa dzsámivá alakította – majd a török kiűzése után ismét keresztény templomként működött. A charlestoni (USA) Bunker Hill Momument átértelmezése egy művészeti projekt során megmutatta, hogy a kiterjesztés verseny során végbe mehet a múlt átértelmezése, illetve, hogy az ilyen vetélkedés miként közvetítheti közösség tagjai felé a múlt új értelmezéseit, valamint a közös emlékezet relevanciáját a mindennapi élet eseményeivel kapcsolatosan (*PURCELL 2003*) A földrajzi helyek (pl. országok, városok, természetföldrajzi egységek) függetlenné válás utáni átnevezése szintén az ilyen típusú vetélkedésekre jelent példát.

A fenti típusok természetesen befolyásolják a köztér társadalmi termelését is például a köztéri szimbólumok, események, vagy a térhasználat kapcsán. A versenytípusokat igyekszem azonosítani a tanulmányban elemzett Szabadság tér esetében is, bemutatva a versengés helyét, a megjeleníteni kívánt értéket, emléket vagy identitást, és jelentésadás vagy -módosítás küzdelmének szereplőit.

2. Módszerek

A kutatás kétféle módszerre támaszkodik: tartalomelemzésre és résztvevő megfigyelésre. A tartalomelemzés során elemeztem azokat az online portálokon megjelent cikkeket, amelyek kapcsolatosak a Szabadság térrel, illetve a tér egyes elemeivel. A kutatás első lépéseként meghatároztam a keresés során alkalmazandó kulcsszavakat (pl. Szabadság tér, Szovjet emlékmű, Reagan szobor, Német megszállás áldozatainak emlékműve, stb.). A kulcsszavakat részben saját terepbejárásom, részben pedig a szakirodalmi tájékozódás alapján határoztam meg, és különböző változatokban alkalmaztam őket a minél teljesebb találati lista érdekében. A keresést a 2005 és 2015 közötti időszakra végeztem el. A kapott találatok közül kiszűrtem a nem relevánsakat (amelyek vagy nem a vizsgált területre vonatkoztak, vagy nem kapcsolódtak a kutatás témájához). Az így szűrt találatokat kvalitatív tartalomelemzés alá vontam, aminek során arra voltam kíváncsi, milyen szempontok, ideológiák, értékek jelennek meg az írásokban, valamint milyen konfliktusok lelhetőek fel bennük, és kik ezek szereplői.

A résztvevő megfigyelést 2016 és 2017 során több alkalommal, eltérő napszakokban végeztem – abból a célból, hogy egy-egy esemény, időjárási helyzet vagy más tényező ne torzítsa az eredményeim, és minél átfogóbb képet kapjak a tér mindennapi életéről. A megfigyelés során arra voltam kíváncsi, hogy a tér mely részeit használják az emberek, illetve hol milyen aktivitás a jellemző. Az egyes megfigyelési alkalmak hossza különbözött; 15 perc és 1,5 óra közöttiek voltak. A vizsgálat során fotódokumentációt, valamint feljegyzéseket készítettem. (E tanulmányban kutatásetikai okokból csak olyan képeket használok, amelyeken vagy nem szerepelnek emberek, vagy ha igen, akkor nem

felismerhetőek.) Mivel a megfigyelések lefedik a különböző napszakokat és évszakokat, így képet kaptam a Szabadság tér mindennapi életéről, belső térbeli dinamikájáról.

3. A BUDAPESTI SZABADSÁG TÉR

A vizsgálat színtere, a budapesti Szabadság tér számos változáson ment keresztül az elmúlt 150 évben. A múltban és a jelenben is számos szimbolikus emlékműnek, épületnek és intézménynek adott és ad otthont. A tér a főváros V. kerületében, Lipótvárosban található - a területet meghatározó épületek építése a 18. század végén kezdődött - többek közt a tér arculatában meghatározó szerepet játszó, 1897-ben lebontott Újépületé, amely börtönként, laktanyaként és katonai akadémiaként is működött. Jelenlegi elnevezését 1900-tól viseli, emlékezve az 1848-49-es forradalomra és szabadságharcra (*BERZA 1993, CSAPÓ - LENNER 2015*). A 20. század elején épült fel a Magyar Nemzeti Bank székháza, amely jelenleg is a tér délkeleti sarkán áll.

A térre a két világháború közötti időszakban több irredenta, revizionista emlékhely, szobor kerül, többek közt a Magyar feltámadás című emlékmű négy szobra, amelyeket a négy égtájról neveztek el. 1945-ben eltávolították az irredenta szobrokat – ezeket vagy máshol helyezték el, vagy pedig későbbi sorsuk ismeretlen, azaz nagy valószínűséggel megsemmisültek. 1935-től napjainkig a téren működik az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége – 1956-ban itt kért politikai menedékjogot Mindszenty József bíboros, aki végül 14 évig tartózkodott a nagykövetségben. 1946-ban készült el Szovjet hősi emlékmű, amely ma is látható. 1950 és 1956 között állt a téren az „A nagy Sztálinnak hálás a magyar nép” elnevezésű szobor, amelyet a forradalom alatt felrobbantottak (*BERZA 1993*). Az 1950-es évektől 2009-ig a téren, a 1897 és 1907 között épült egykori Tőzsdepalotában működött a Magyar Televízió, amelyet a 2006-os tüntetések során megstromoltak. Ugyanekkor a Szovjet hősi emlékművet is megrongálták. A támadások miatt az emlékmű körül rácsokat helyeztek el.

2003-ban mélygarázs (Lipót Garázs) épült a tér alá. 2010-ben interaktív szökőkút épült tér déli részén. 2011-ben adták át az egykori amerikai elnök, Ronald Reagan szobrát, amely az északi oldalon, a Szovjet hősi emlékmű közelében kapott helyet. A szobor háta mögött a Parlament látható, míg szemben vele a szovjet emlékmű helyezkedik el.

2014. július 20-án állították fel a Német megszállás áldozatainak emlékművét (*1. kép*), aminek azonban hivatalos átadása nem volt. Ennek az volt az oka, hogy az emlékmű – és a hozzá kapcsolódó értelmezés – heves politikai és közéleti vitákat váltott ki [1]. Az alkotás fő üzenete a hivatalos értelmezés szerint, hogy mivel a német megszállástól a szovjet csapatok kivonulásáig Magyarország megszállás alatt állt, így nem irányíthatta szabadon a sorsát. A

kritikusok ezt gyakran úgy értelmezik, hogy az emlékmű üzenete az, hogy a megszállók a felelősek a holokausztért [2] – szerintük ezzel Németországra terheli a teljes felelősséget a történekeért.

1. kép: A Német megszállás emlékműve a Szabadság téren
Photo 1. Memorial to the victims of the German occupation

Forrás: saját fotó.

Az emlékmű középpontjában Gábriel Arkangyal, Magyarország patrónusa áll (az arkangyal az alkotó szerint Magyarországot jelképezi, míg más értelmezések szerint az összes áldozatot), az önálló magyar államiséget képviselő országalmával, amire a náci Németországot képviselő sas készül lecsapni. Mögöttük 13 részben csonka, részben ép oszlop áll, középen egy timpanonos kapuzattal, amin a „A német megszállás áldozatainak emlékműve” felirat áll. Az emlékművel szemben civil kezdeményezésre tiltakozásképp egy „ellenemlékmű”, az Eleven emlékmű jött létre, amelynek létrehozását az motiválta, hogy a hivatalos emlékmű történelemértelmezésével sokan nem értettek egyet. Az Eleven emlékmű holokauszt áldozataihoz köthető tárgyakból, valamint rendszeres rendezvényekből áll [3, 4] (ERŐSS 2016).

A tér délnyugati sarkában, a Szabadság téri Református Egyházközség Hazatérés templomában állították fel Horthy Miklós mellsobrát 2013-ban – az első bécsi döntés 75- évfordulóján (2. kép). A tiltakozások miatt, illetve mert attól tartottak, hogy megrongálják, a szobrot üvegfalal vették körül.

2. kép: Horthy Miklós üvegfalal körbevett mellszobra
Photo 2. The statue of Miklós Horthy behind glass walls

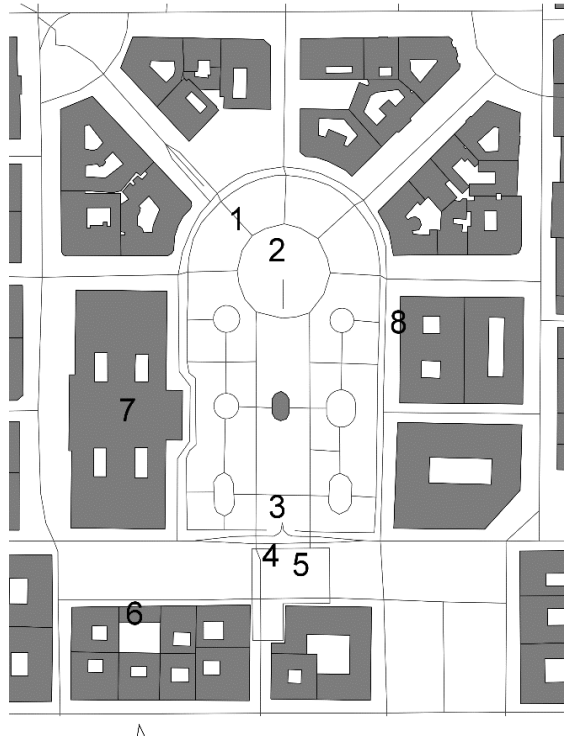
Forrás: saját fotó.

A tér történetéből és az ott található épületek, emlékművek rövid bemutatásából látható, hogy a Szabadság téren számos ideológia, értékrend és nézőpont jelent és jelenik meg, és ezekhez többféle társadalmi konfliktus is kapcsolódik, illetve kapcsolódott a múltban (1. ábra).

Az ezredfordulót követően erősödött a tér rekreációs funkciója: ennek részeként többek közt játszóteret alakítottak ki, illetve a tér alatt elhelyezkedő garázshoz kapcsolódóan egy kávézó is létrejött. E változások a depolitizálás irányába hatottak, ugyanakkor más folyamatok ezzel ellentétesek voltak. Ennek következtében mind szimbolikus jelentéseit tekintve, mind pedig funkcióit tekintve komplexebbé vált a tér.

1. ábra: A Szabadság tér, és a téren található legfontosabb, szimbolikus jelentőségű helyek.

Figure 1. The Liberty square and its most significant places with symbolic meaning

Jelmagyarázat: 1: Ronald Reagan szobra, 2: Szovjet hősi emlékmű, 3: a Német megszállás áldozatainak emlékműve, 4: Eleven emlékmű, 5: interaktív szökőkút, 6: Horthy Miklós szobra, 7: A Magyar Televízió volt székháza, 8: Az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége. Forrás: saját szerkesztés

4. EREDMÉNYEK

A tartalomelemzés alapján meghatároztam azokat a Szabadság térhez, valamint a tér egyes elemeihez, funkcióihoz kapcsolódó témákat és eseményeket, amelyek a konfliktusok csomópontjai.

A Szovjet hősi emlékmű kérdése többször felbukkant a vizsgált időszakban – ez volt az egyetlen olyan konfliktus, amely a vizsgált időszakban mindvégig megjelent – elsősorban ünnepekhez vagy tüntetésekhez kapcsolódóan. A fő téma az emlékmű megőrzése vagy eltávolítása volt. Időről-időre felmerül az, hogy lebontsák, vagy máshova helyezték át, például egy hadisír-temetőbe. A visszatérő kritikák önkényuralmi jelképnek tekintik az emlékművet, amelynek nem köztér, hanem egy szovjet katonai temetőben vagy szoborparkban lenne

a helye. A Jobbik 2011-ben módosító javaslatot nyújtott be a Kossuth tér rekonstrukciójáról szóló vitában, követelve a szovjet emlékmű áthelyezését. Ezt a javaslatot nem fogadta el a Parlament. Több ízben tüntetésekhez, demonstrációkhoz kapcsolódóan megkísérelték megrongálni vagy lebontani - így például 2007-ben és 2015-ben is vésővel tettek benne kárt [5, 6]. A kritikusok szerint az emlékmű a megszállásra emlékeztet, így nincs helye a Szabadságról elnevezett téren, illetve ott, ahol a nem messze az ország szuverenitásának elvesztésére emlékeztető Német megszállási emlékmű áll [7].

Egyébként felmerült, hogy a Német megszállás emlékművének mintájára a szovjet emlékművel szemben hozzanak létre egy emlékművet a szovjet megszállás áldozatainak tiszteletére is – végül ez nem kapta meg tulajdonosi hozzájárulást a kerülettől, így végül Óbudán állították fel. Kijelenthető, hogy amennyiben az emlékmű a Szabadság térre került volna, akkor még ellentmondásosabbá vált volna a tér szimbolikája, hangsúlyosabbá váltak volna az ideológiák közötti konfliktusok.

A szovjet emlékműhöz kapcsolódóan a jobb és baloldal között a legerőteljesebb konfliktus, de nem korlátozódik csupán erre. A kapcsolódó vitákban a múlttal való szakítás igénye, a külső elnyomással való szembenállás, valamint a külpolitikai érdekek hangsúlyozása egyaránt megjelenik. Így többször is erőteljesen megjelent a hatalom-ellenzék konfliktus; az ellenzék különböző képviselői rendre támadták az emlékművet, míg a hatalmon lévők védtek azt – például Magyarország nemzetközi kapcsolataira való hivatkozással. Sajátos helyzetet jelent, hogy egy külső hatalom emlékezeti helye található a téren, amelynek (és a megörökített történelmi eseménynek) a magyarországi megítélése nem egyértelműen pozitív.

A Magyar Televízió székházának 2006-os ostroma szintén egy fontos és nagy figyelmet kapó csomópont volt a konfliktusokat tekintve. Itt a közszolgálati televízió intézményének szimbolikus jelentősége játszott kulcsszerepet; egyrészt a korábbi történelmi események során a televízió, a közszolgálati média uralásának, elfoglalásának kulcsszerepe volt. Másrészt az előzőekhez kapcsolódóan a TV valóság formálásának eszköze, így az események elfogadott, hivatalos narratívájának kialakítójaként, fenntartójaként jelent meg a korábbi évtizedekben, és a 2006-os tüntetések során is. 2006 után az épület eladásával kapcsolatos kérdések jelentettek konfliktusokat, ezeknek azonban térbeli jelentősége nem volt (a kanadai Tiffin Corporation ingatlanfejlesztő vállalat 4,6 milliárd forintért vásárolta meg az épületet, amit a Magyar Televízió 3,5 éven keresztül visszabérelt, amíg az új székház el nem készült). A közszolgálati televízió 2009-ben Óbudára költözött az épületből.

A Horthy szobor felállítása 2013-ban volt a következő csomópont (maga a szobor nem új, hanem csupán új helyre helyezték, így mindenki láthatja, aki az épület előtt elhalad). Ebben az esetben a konfliktus a radikális jobboldal és a baloldal között jelent meg. A szobor felállításához kapcsolódóan megjelent,

hogy a Horthy Miklós mást szimbolizál a különböző oldalak számára. A radikális jobboldaliak számára a nemzeti nagyság, a fejlődés, a területi revízió, míg a baloldal számára a háborús veszteségek, az antiszemitizmus jelképe. A szobor felállításának ügyében a hatalom külső szemlélőként lépett fel, mivel nem köz-, hanem magánterületen helyezték el.

A Német megszállás emlékművének 2014-es felállítása, illetve értelmezése szintén számos, napjainkban is tartó vitát generált – ezek a legerőteljesebbek az alkotás felállításának idején voltak. Ahogy azt korábban említettük, a fő konfliktus az emlékmű történelemértelmezése, illetve ehhez kapcsolódóan a felelősség kérdése kapcsán bontakozott ki, de már az alkotás jelentése sem egyértelmű: a kormány azt hangsúlyozza, hogy a német megszállást követően Magyarország elveszítette saját sorsának irányítását, hiszen „1944. március 19-től 1991-ig Magyarország területén folyamatosan állomásoztak megszálló csapatok” [8]. A Kormányzati Információs Központ szerint [9] az emlékművel minden áldozatra emlékezni kívánnak. Azaz történelmileg, az áldozatokat illetően egy széles értelmezést hangsúlyoznak. Az ellenzők vitatják ezt az üzenetet, és kritikákban általában a holokauszttal kapcsolatos értelmezéseket hangsúlyozzák. A vitának számos résztvevője volt (politikai pártok, civil szervezetek, aktivisták, művészek, zsidó szervezetek stb.), és mind szakmai (pl. történelmi szempontú), mind politikai, mind pedig művészeti síkon értelmezhető volt. A politikai törésvonalak a hatalom és annak baloldali ellenzéke között jelentek meg a legerőteljesebben, de bármilyen aspektusát is vizsgáljuk az ellentéteknek, rendszerint azt tapasztaljuk, hogy erősen átpolitizált viták zajlottak.

Mind történelmi, mind pedig művészeti szempontból számos konfliktus jelent meg a műalkotás szimbolikájával kapcsolatban. A „hivatalos” értelmezést fentebb bemutatásra került, a kritikák közül pedig a zsidó szervezetek nézőpontját emelhetjük ki. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Mazsihisz) rendkívüli közgyűlése szerint a mű „szimbolikája jelentős mértékben hozzájárul a nemzeti felelősség elhárításához, a szobor körül kialakult konfliktus pedig károkat okoz hazánk nemzetközi megítélésének” [10]. A mű alkotója, Párkány Raab Péter szerint egyébként nem holokauszt emlékművet készített, mivel a megbízása Magyarország szuverenitása elvesztésének megörökítésére szólt [11]. Ugyanakkor a civil szervezetek, akik támadták az emlékművet, a vele szemben létrehozott Eleven emlékműben egyértelműen a holokausztot helyezték a középpontba (3. kép).

A résztvevő megfigyelés során a tér mindennapi használatát vizsgáltam; hol, milyen cselekvések figyelhetők meg, kik azok, akik ezekben részt vesznek? Ez alapján különböző funkciók jelennek meg a téren, amelyek többnyire egymástól helyileg is elkülönülnek. Kivételt jelent a legforgalmasabb, azaz a déli rész, ahol a Német megszállás emlékműve, az eleven emlékmű és az interaktív szökőkút, valamint a Lipót garázs be- és kijárata található. Itt az emlékmű, a közlekedés és

a szórakozás egymás mellett jelenik meg. A térre látogatók fényképezik a Német megszállás emlékművét, tanulmányozzák az ellenemlékmű személyes sorsokat bemutató tárgyait, fényképeit, üzeneteit. Az elmélyülést azonban nehezíti a forgalom, hiszen a hivatalos és az ellenemlékmű között egy út húzódik, valamint a megszállási emlékmű mögött található a garázs le- és feljárata. Az eleven emlékmű közvetlen szomszédságában gyerekek és felnőttek játszanak az interaktív szökőkút vízugarai között.

3. kép: Emlékmű és ellenemlékmű a Szabadság téren

Photo 3. Monument and counter-monument at Liberty square

Forrás: saját fotó.

A hivatalos és az ellenemlékművet sok turista keresi fel, ugyanakkor ezt a turisztikai és emlékezeti funkciót a garázs forgalma (valamint a téren átmenő forgalom) zavarja, akárcsak az interaktív szökőkútban játszó gyerekek. Az emlékművet fényképező turisták, az ellen-emlékművet egyes elemeit tanulmányozó látogatók, az autóforgalom és a vízben játszó gyerekek egy furcsa kavalkádot alkotnak. Sajátos, hogy a nem hivatalos ellenemlékmű a téren végzett megfigyeléseim alapján nagyobb figyelmet kap a látogatóktól, mint a hivatalos. Az Eleven emlékmű létrehozói több nyelven is információs broszúrákat osztogattak a megfigyelt időszakban, igyekezvén a saját történelemfelfogásukat bemutatni.

A délnyugati részen található Horthy szobor némiképp eldugott sarka a térnek. Erre kevesen járnak, annak ellenére, hogy a Német megszállás emlékműve közelében található. A szobor a templom bejáratánál, ráccsal körülvéve, üvegfalal védve áll, csekély figyelmet kiváltva.

A tér északi oldalán a Szovjet hősi emlékmű (4. kép) csak geometriailag ellenpontja a déli résznek; a terepi megfigyeléseim alapján ezt alig látogatja és fényképezi valaki. Valamelyest népszerűbb – különösen a külföldi turisták körében – Ronald Reagan szobra, amellyel viszont többen is fényképezkednek – ezt a szobor elhelyezése is lehetővé teszi, hiszen a járdán, az „emberek között” állították fel (5. kép). A szobor a szovjet emlékművet és a Parlamentet összekötő útvonal mentén áll, így meglehetősen forgalmas helyen található. A Parlament felől érkező, vagy oda tartó turisták itt haladnak el, így szükségszerűen érintik a volt amerikai elnök szobrát. A megfigyelések tapasztalatai alapján vannak, akik kicsit értetlenkedve, nevetgélve fogadják, hogy Budapesten szobra van Reagannek.

*4. kép: A szovjet hősi emlékmű
Photo 4. The Soviet Heroic Memorial*

Forrás: saját fotó.

Az északkeleti részen álló amerikai nagykövetség – természetesen a szigorú őrzéstől eltekintve – viszonylag kevés hatással bír a tér mindennapi életére. Egykori szimbolikus jelentéseit (pl. ellenség, vagy a szabadság képviselője) mára a politikai változások miatt elveszítette.

5. kép: Ronald Reagan szobra a Parlament és a Szovjet hősi emlékmű között
Photo 5. The statue of Ronald Reagan between the Parliament and the Soviet Heroic Monument

Forrás: saját fotó.

6. kép: A rekreációs funkció megjelenése a Szabadság tér középső részén
Photo 6. The recreational function of the middle section of the square

Forrás: saját fotó.

A tér középső részén a rekreációs funkció az uralkodó: kutyát sétáltató, pihenő, beszélgető, vagy éppen a tér közepén lévő kávézóban üldögélő emberek jelentik a jellemző képet (6. kép). Az MTV egykori székháza egykori jelentőségét elveszítve, elhagyottan állt a megfigyelések idején. (Az épületet megvásárló

befektetők irodaházzá alakítják.) Az épület előtt egy kis játszóteret alakítottak ki, ahol kisgyerekes családok töltik az idejüket.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban bemutatott folyamatok többféle vetélkedésre is példát jelentenek – ugyanakkor ezek többnyire nem tisztán jelennek meg, és minden esetben sajátos formát öltenek. Az is kiderült, hogy a szimbolikus jelentéssel bíró, közös emlékezetet hordozó és formáló alkotások, helyszínek körüli viták rendkívül erősen átpolitizáltak.

A terepbejárás alapján megfogalmazható, hogy tér egyes elemei „párbeszédben vannak egymással”, több esetben felfedezhető egy olyan szándék, hogy egy-egy szimbólummal kiegészíteni, módosítani kívánták a korábban létrehozott elemek jelentését. A legnyilvánvalóbb példa erre az eleven emlékmű, hiszen létrehozói nyíltan hangoztatták ezt a szándékot. Hasonló szándék figyelhető meg a Ronald Reagannek emelt szobor esetében is, amely a Szovjet hősi emlékmű egyfajta kiegészítéseként is értelmezhető. A Harrison-féle konfliktusok közül ez a kiterjesztéses és a megújítási verseny sajátos keveredéseként is értelmezhető. Mivel a nemzetközi szerződések miatt a szovjet emlékmű nem megváltoztatható, így üzenete, tulajdonlása, ellenőrzése sem alakítható át. A fizikailag az emlékműtől elkülönülő, de jelentésében, pozíciójában ahhoz kapcsolódó szobor felállítása pedig egy új egységet létrehozva, megváltoztatja az eredeti szimbólumot. Hasonló célt szolgált volna a szovjet megszállás áldozatainak emlékműve, amely, ahogy azt már fentebb említettem, végül Óbudára került.

Hasonlóan módosítja az Eleven emlékmű a Német megszállási emlékmű jelentését. Az ellenemlékmű a történelem más olvasatát mutatja be, és a legszembetűnőbb példája a konfliktusba kerülő szimbólumoknak, a közöttük kialakuló versengésnek; melyik a történelem érvényes értelmezése? Mindez az értékelési versenyre jelent példát, de értelmezhető a *LEFEBVRE*-féle értelmezést tovább gondoló *EDWARD SOJA* élve fogalmaival a megélt tér egy lehetséges olvasataként az ellenállás terének is (*SOJA 1996*).

Emellett megfigyelhető egyes szimbólumok jelentőségének csökkenése is: ez történt a Televízió épületével, vagy a tér mindennapi életét vizsgálva a szovjet emlékművel is. Ez azonban nem jelentette szükségszerűen a szimbólumok depolitizálását – hiszen a szovjet emlékmű éppen a politikai síkon maradt a viták kereszttüzeiben. Bár ezek a vizsgált időszakban többször is az érdeklődés középpontjába kerültek, a tér mindennapi életére viszonylag kevés hatásuk van. Jelentőségének csökkentési szándéka felfedezhető a Német megszállási emlékmű elhelyezésében is abban, hogy a forgalom közvetlen az emlékmű előtt és mögött halad át. Abban pedig, hogy szemben az emlékművel az interaktív szökőkút áll, az értékelési verseny megnyilvánulását fedezhetjük

fel. A rendszerváltást követően megváltozott az amerikai nagykövetség szimbolikus jelentése, itt is jelentőségének csökkenése figyelhető meg. Az, hogy bizonyos szimbolikus helyek elveszítik a jelentőségüket, megmutatja, hogy a történelmi és politikai változások hogyan értékelhetnek át helyeket.

A bemutatott konfliktusok és így maga a tér változása, emlékezeti funkciója sem befejezett. A Szabadság tér rendkívül sokféle, egymással vitázó, sokszor kifejezetten egymással ellentétes emlékezetnek adott és helyet. A tér helyzete, a hozzá kapcsolódó történések rámutatnak arra, hogy a köztereken hogyan jelennek meg a különböző értékek, ideológiák, és hogy ezek hogyan befolyásolják a közös emlékezetet. Mindennek vizsgálata pedig, ahogy azt korábban említettem, az identitás és a társadalmi kohézió szempontjából is lényeges. Ez nem csak politikai vagy éppen szociológiai, kultúr-antropológiai, hanem a tér társadalmi termelésének elve alapján geográfiai kérdés is.

IRODALOM

- ALDERMAN, D.H.** (2000): A street fit for a king: naming places and commemoration in the American South. *Professional Geographer* 52(4) pp. 672-684.
- AZARYHAU, M.** (1992): War memorials and the commemoration of the Israeli war of independence. *Studies in Zionism: Politics, Society, Culture*, 13(1), pp. 57-77
- AZARYAHU, M.** (1996): The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14(3), pp. 311-330.
- AZARYAHU, M.–FOOTE, K. E.** (2008): Historical space as narrative medium: on the configuration of spatial narratives of time at historical sites. *GeoJournal* 73, pp. 179–194.
- BALIQL, B.** (2018): Contested war remembrance and ethno-political identities in Kosovo. *Nationalities Papers*, 46(3), pp. 471-483.
- BALIZS D.** (2018): „Amiről nem beszélünk” - emlékezetpolitika és etnikai törésvonalak Vukováron. In: Fazekas I. – Kiss E. – Lázár I. (szerk.): *Földrajzi tanulmányok 2018*, MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, Debrecen pp. 217-222.
- BERKI M.** (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*, 29(2), pp. 3-18.
- BERZA L.** (főszerk.) (1993): *Budapest lexikon II. (L-Z)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 554 p.
- BOROS, L.** (2007): ...But some are less equal - spatial exclusion in Szeged. In: Kovács Cs. (szerk.): *From villages to cyberspace - Falvaktól a kibertérig*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 151-160.

- BOURDIEU, P.** (1989): Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1), pp. 14-25.
- COSGROVE, D.** (1984): Social formation and symbolic landscape. Beckenham, Croom Helm, 293 p.
- CSAPÓ T.–LENNER T.** (2015): Budapest településmorfológiája. Savaria University Press, Szombathely, 388 p.
- CSÁKY Z.** (2004): Hagymakupolás honfoglalás. Püski Kiadó, Budapest, 192 p.
- CUTCHER, L.–DALE, K.–HANCOCK, P.–TYLER, M.** (2016): Spaces and places of remembering and commemoration. *Organization* 23(1), pp. 3-9.
- ERŐSS Á.** (2016): "In memory of victims": Monument and counter-monument in Liberty Square, Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin* 65 (3), pp. 237-254.
- ERŐSS Á.** (2017): Politics of street names and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea. *Hungarian Geographical Bulletin* 66(4), pp. 353-367.
- ERŐSS Á.–MICHALKÓ G.–GALAMBOS I** (2016): Pathos and the mundane in the symbolic space of 1956 revolution: the case of Corvin-passage, Budapest. *Almatourism: Journal Of Tourism, Culture And Territorial Development* 7(5), pp. 44-60.
- HABERMAS, J.** (1999): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Osiris Kiadó, Budapest, 396 p.
- HARRISON, S.** (1995): Four types of symbolic conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 1(2), pp. 255-272.
- HASKINS, E.V.** (2003): Memory, Visibility, and Public Space: Reflections on Commemoration(s) of 9/11. *Space & Culture*, 6(4), pp. 377-393.
- HEGEDŰS G.** (2009): A Review of Gated Communities in Some Hungarian Cities. *Geographica Pannonica*, 13(8), pp. 85–96.
- ILYÉS Z.** (2010): Etnicitás és szimbolikus geográfia. In: Feischmitt M. (szerk.): Etnicitás. Különbégteremtő társadalom. Gondolat-MTA kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 114-
- JÁMBOR V. E.–VEDRÉDI K.** (2016): On the edge of new public spaces - city-centre renewal and exclusion in Kaposvár, Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65(3), pp. 225-235.
- KEMÉNYFI R.** (2010): Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai az etnikai viszonyok tanulmányozása számára. In: Feischmitt M. (szerk.): Etnicitás. Különbégteremtő társadalom. Gondolat-MTA kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 99-113.
- KRZYŻANOWSKA, N.** (2016): The discourse of counter-monuments: semiotics of material commemoration in contemporary urban spaces. *Social Semiotics* 26(5), pp. 465-485

- LEFEBVRE, H.** (1991): The production of space. Blackwell, Oxford, 454 p.
- MINCA, C.** (2013): The cultural geographies of landscape. Hungarian Geographical Bulletin 62 (1), pp. 47–62.
- MITCHELL, D.** (2003): The right to the city: Social justice and the fight for public space. The Guilford Press, New York, 270 p.
- NAGY E.–BOROS L.** (2010): A kulturális fordulat és hatása a gazdaságföldrajzban. In: Mészáros R. – Nagy G. – Nagy E. – Boros L. – Pál V. (szerk.): A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 55-82.
- PALONEN, E.** (2008): The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal* 73, pp.219–230.
- PAPADAKIS, Y.** (2003): Nation, narrative and commemoration: political ritual in divided Cyprus. *History and Anthropology*, 14(3), pp. 253–270.
- PURCELL, S.J.** (2003): Commemoration, Public Art, and the Changing Meaning of the Bunker Hill Monument. *The Public Historian*, 25(2,) pp. 55–71
- ROSE-REDWOOD, R.–ALDERMAN, D.–AZARYAHU, M.** (2008): Collective memory and the politics of urban space: an introduction. *GeoJournal*. 73. pp. 161-164.
- SCHWARTZ, B.** (1982): The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory. *Social Forces*, 82, pp. 374-402.
- SOJA, E.** (1996): Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places. Blackwell, Oxford, 346 p.
- STEVENS, Q. – SUMARTOJO, S.** (2015): Introduction: Commemoration and Public Space. *Landscape Review*, 15(2), pp. 2-6.
- TÓTH B. – NAGY GY.** (2016): A közélet és a köztér kapcsolata egy békéscsabai példán keresztül. In: Keresztes G. (szerk.): Tavasz Szél - Spring Wind Tanulmánykötet. IV. kötet. Pszichológia- és neveléstudomány, sporttudomány, szociológia- és multidiszciplináris társadalomtudomány, történelem- és politikatudomány. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, pp. 315-330.
- UDVARHELYI, É.T.** (2014): “If we don't push homeless people out, we will end up being pushed out by them”: The criminalization of homelessness as state strategy in Hungary. *Antipode*, 46(3), pp. 816-834.
- VEDRÉDI K.** (2014/a): Köztérfejlesztések hatásai néhány év távlatából – A budapesti Mátyás tér. *Köztes Európa, Társadalomtudományi Folyóirat*. Budapest. A Vikek Közleményei, VI(2-3), pp. 61-71.
- VEDRÉDI K.** (2014/b): Development and use of public space – the case of Saint Stephen square of Szeged. *Forum Geografic* XIII(1), pp. 119-129.
- WHITE, H.** (1978): *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* John Hopkins University Press, Baltimore-London, 287 p.

WOLLASTON, I. (1994): Sharing sacred space? The Carmelite controversy and the politics of commemoration, *Patterns of Prejudice*, 28(3-4), pp. 19-27

EGYÉB FORRÁSOK

- [1] Nem lesz avatóünnepség.
<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/nem-lesz-avatounnepseg>
- [2] História vagy hisztéria? <http://valasz.hu/publi/historia-vagy-hisztéria-75577>
- [3] 565/2013 (XII. 31.) Magyar Közlöny 2013. 225. 13.
<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk13225.pdf>
- [4] „Tétje lett ennek az egésznek” – Az eleven emlékmű két éve.
<https://artportal.hu/magazin/tetje-lett-ennek-az-egesznek-az-eleven-emlekmu-ket-eve/>
- [5] Megrongálták a Szabadság tér szovjet hősi emlékművét is. <https://multkor.hu/cikk.php?id=14858>
- [6] Novák Előd igazából csak alá akarta dúcolni a szovjet emlékművet.
<http://nol.hu/belfold/novak-elod-nem-is-akartam-szetverni-az-emlekmuvet-1571447>
- [7] A szovjet emlékmű lebontásáért demonstrál Budaházy.
<https://hirtv.hu/ahirtvhirei/a-szovjet-emlekmu-lebontasaert-demonstral-budahazy-1254881>
- [8] Orbán Viktor kormányfő a Szabadság téri emlékműről.
<http://www.magartudat.com/orban-viktor-kormanyfo-a-szabadsag-teri-emlekmuro/2014/>
- [9] A kormány az "emlékezés kultúráját" akarja kialakítani a birodalmi sással.
http://nol.hu/belfold/a_kormany_az_emlekezes_kulturajat_akarja_fejleszteni_a_birodalmi_sassal-1439425
- [10] A Mazsihisz 1/2014.02.09 számú közgyűlési határozata, 2014. február 9.
<http://www.breuerpress.com/2014/02/09/a-kozgyules-az-alabbi-hatarozatot-fogadta-el/>
- [11] Párkányi Raab: Ez nem holokauszt-emlékmű. Magyar Nemzet Online.
<https://mno.hu/belfold/parkanyi-raab-ez-nem-holokauszt-emlekmu-1239001>